

PER ANGER:

Kampen för Raoul Wallenberg

Efter det att jag under årens lopp skrivit en rad artiklar i Svensk Tidskrift i Raoul Wallenberg-frågan var det i hög grad glädjande att i septembernumret ta del av Rolf Lindholms välskrivna artikel "Raoul Wallenbergs öde". Framför allt var det uppmuntrande att även andra röster låter höra av sig, inte minst en aktiv UD-mans.

Artikeln innehåller måhända inte så mycket nytt i sak, men felgreppen från svensk sida sätter författaren fingret på med kraft och ur delvis nya perspektiv. En förklaring till den svenska passiviteten de första månaderna rörande Wallenberg var naturligt nog oron för övriga beskickningsmedlemmar som man sedan julen 1944 till slutet av mars 1945 inte hört något från. Man befarade att vi skjutits av de ungerska nazisterna — som stormade beskickningen i slutskedet — eller att vi omkommit under bombardemangen eller gatustriderna vid den ryska attacken. Om Wallenberg hade man dock underrättelsen att han tagits under ryssarnas beskydd och var räddad, trodde man.

När vi sedan — med undantag av Wallenberg — så småningom i slutet av april 1945 återbördades till fosterjorden efter att ha varit internerade hos ryssarna borde man ha förstått lägets allvar. Den sommaren 1945 tillträdande socialdemokratiska regeringen brast i ansvar. Den borde ha satt in all sin kraft på att få hem Wallenberg och inte nöjt sig med stillsamma förfrågningar. Denna undfallenhet ursäktar ju inte vissa svenska Moskvaambassadörers passivitet och framför allt inte Söderbloms desaströsa agerande. Men var inte deras attityder mycket av en reflex av regeringens inställning att "ingenting fick göras som kunde irritera ryssarna"? Det

är ju inte nödvändigt att här igen dra upp alla andra exempel på svensk flathet vid den tiden gentemot Sovjet (baltutlämningen, miljardkrediterna, nedskjutningen av de svenska flygplanen etc). Undéns olycksaliga roll i sammanhanget är välkänd och har bl a beskrivits i min bok om Wallenberg. Han trodde på vice utrikesminister Vysjinskij's ord 1947 att Wallenberg inte fanns på sovjetiskt område och var okänd där — en Vysjinskij som var bödeln bakom Stalins stora utrensning på 30-talet. När dåvarande Raoul Wallenbergförening vågade påstå att Vysjinskij ljög blev Undén rasande. Idag vet vi genom frisläppta ryska dokument att just 1947 diskuterade man inom högsta sovjetledningen inkluderande bl a utrikesminister Molotov vad man skulle göra med fången Wallenberg.

Den svenska undfallenheten fortsatte. Koalitionsministären Erlander-Hedlund grep sig an ärendet. Dessa herrar for till Moskva 1956 med säkra bevis om Wallenbergs fångenskap. De lät sig nöja med svävande besked och efter besök på Krim reste hem med oförrättat ärende. Först ett år senare kom den sk Smoltsov-rapporten enligt vilken Wallenberg skulle ha dött av hjärtinfarkt 1947. Det går nu att läsa i facit i de ryska dokumenten att på högsta sovjetisk ort diskuterades vad man skulle hitta på för svar inför Erlander-Hedlunds besök. Smoltsovs rapport fabricerades och låg färdig vid besöket, men det beslöts av taktiska skäl — man ville avvakta de svenska valen etc — att ge svaret senare.

Som kontrast till Erlanders sovjetresa kan ställas det officiella besök som dåvarande norske statsministern Einar Gerhardsen gjorde i Moskva året innan. Han

förklarade vid ankomsten att huvudsyftet med besöket var att befria en landsman vid namn Osvald Harjo som satt fängslad i Sovjet. Denne som var kommunist och motståndsmann under den tyska ockupationen av Norge hade arbetat för den sovjetiska underrättelsetjänsten. Han blev arresterad av tyskarna men lyckades rymma och ta sig över till Sovjet 1941. Där fick han ett annat mottagande än väntat. På falska grunder blev han anklagad för spioneri för tysk räkning och dömdes till 15 års straffarbete.

Ryssarna hade först förnekat all kännedom om honom, men en norrman som också varit fången hos ryssarna kunde vid sin återkomst till Norge 1953 bekräfta att Harjo befann sig i fångläger i Sovjet. Detta ledde till stödaktioner i Norge för Harjos sak och stor aktivitet inom norska UD och ambassaden i Moskva. Gerhardsen uppger vid sitt besök ha satt hårt mot hårt för att få Harjo omedelbart hemsänd. Ryssarna gav efter och Harjo fick omgående återvända till Norge.

Det finns ju olika sätt att göra markeringar inom diplomatin. Det som framför allt gäller ifråga om ryssarna är att de föraktar undfallenhet. Man kan emellertid vidta olika åtgärder för att visa sitt missnöje utan brytande av de diplomatiska förbindelserna. Några exempel:

- 1) kalla hem sitt lands ambassadör för konsultationer för kortare eller längre tid;
- 2) frysa de kulturella förbindelserna eller handelsutbytet;
- 3) inställa ömsesidiga besök av regeringsmedlemmar, parlamentsledamöter, militärer etc.

Inte ett enda försök till dylik markering gjordes under dessa förlorade år för att

rädda Wallenberg. Jag tror inte så mycket på att hävdandet av Wallenbergs diplomatiska status hade hjälpt. Ryssarna häktade ju schweiziska, italienska och andra diplomater utan åtskillnad, bl a för att ha dem som framtida utbytesobjekt. Nej, man skulle från början gått in hårt på utväxlingslinjen eller annat utbyte, något som jag föreslog men som avvisades av Undén.

Det är skrämmande att svenska regeringen så sent som 1966 efter Wennerströms gripande vägrade att gå med på en sovjetisk propå om benådningen av Wennerström med Wallenberg i utbyte (se härrom f landshövdingen Carl Perssons memoarer "Utan omsvep", Norstedts 1990). Var inte denna vägran bara en uppföljning av den undénska politiken "vi bedriver ingen människohandel"?

Lindholm föreslår att mer material om Wallenberg bör offentliggöras. Framför allt bör det finnas mycket mer i de ryska arkiven att analysera.

Den svenska Raoul Wallenberg-Föreningen liksom övriga liknande sammanlutningar utomlands har haft två syften för sin verksamhet:

- 1) att verka för Raoul Wallenbergs räddning
- 2) att sprida kunskap om hans gärning.

Utan självförhävelse kan sägas att vi lyckats i sistnämnda avseende. Massmedia i hela världen har blivit engagerade i Raouls sak, budskapet har spritts genom föredrag på universitet, i skolor, klubbar och institutioner, genom filmer, böcker och manifestationer av skilda slag. Uppskattningen av hans gärning och hans person har tagit sig uttryck i de oräkneliga hedersbetygelser som kommit honom till del under årens lopp, varvid det räcker att

nämna hedersmedborgarskapen i USA, Kanada och Israel, alla monument som uppförts till hans ära och antalet gator, allmänna platser och byggnader som fått hans namn. Om intresset för Wallenberg i omvärlden nått oanade höjder kan alltså detsamma tyvärr inte konstateras i hans eget land.

Ett omfattande material rörande Wallenbergs humanitära mission i Ungern har ju tidigare i olika omgångar frisläppts av UD. Dessutom finns mycket samlat genom projektet inom Uppsala Universitet. Vi i Raoul Wallenberg-Föreningen förfogar över ett stort arkiv av skrifter, uppsatser, tidningsklipp och sammanställningar, förutom ett helt bibliotek av böcker på olika språk om Wallenberg-aktionen. Så nog finns det redan material för den forskning som Lindholm efterlyser.

När det gäller Wallenbergs öde och hans befrielse ur sovjetisk fångenskap har under åren statschefer, regeringar och parlamentsledamöter från praktiskt taget hela västvärlden ställt upp till vårt stöd. Den press som ryssarna härigenom utsattes för ledde till att man hösten 1989 i "Perestrojkans" tecken inbjöd Raouls anhöriga Nina Lagergren och Guy von Dar-

del, föreningens sekreterare Sonja Sonnenfeld samt undertecknad till diskussioner i Moskva. Bl a ledde besöket till att på Guy von Dardels initiativ en internationell undersökningskommission tillsattes. Den verkliga islossningen kom sedan hösten 1991 efter kuppöversöket. Då bildades en officiell svensk-rysk arbetsgrupp med uppgift att förhöra vittnen och söka få fram dokument om Wallenberg i de då öppnade arkiven – främst KGB:s. Mycket material har återfunnits, men inget som talar om vad som verkligen hänt honom. I oktober lät Jeltsin offentliggöra de dokument han funnit i Gorbatsjovs arkiv om avrättningen av de polska officerarna i Katyn. Kanske finns det i detta presidentarkiv även uppgifter om Wallenberg?

Lindholm hoppas som jag att den svensk-ryska arbetsgruppen gör framsteg och att man snarast får fram uppgifter om vad som skett med Wallenberg. Det har tyvärr gått ganska långt mellan gruppens sammanträden. Det är viktigt att saken drivs på från svenska regeringens sida. Ryssarnas beredvillighet att öppna sina arkiv måste utnyttjas medan tid är, och det är fara i dröjsmål. I morgon kan det vara för sent att få fram sanningen om Raoul Wallenbergs öde.